

УДК 331.5:330.341.1

**СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА СФЕРА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ
ВИКЛИКІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

Панькова Оксана Володимирівна

канд. соц. наук, доцент, с.н.с.

Іщенко Олександр Вікторович

провідний економіст

Касперович Олександр Юрійович

головний економіст

Інститут економіки промисловості НАН України

м. Київ, Україна

Анотація: У статті розглядаються основні мегатренди сучасності; виклики та загрози глобального та локального масштабу, що постають у зв'язку з цифровізацією економіки та суспільства. Авторами розкрито основні зміни, що відбуваються в Україні у сфері соціально-трудоких відносин в умовах формування цифрової економіки, наведено основні тенденції, що поширені серед європейських країн із перехідною економікою, прогностні оцінки змін у сфері праці та зайнятості (у т.ч. числі в Україні).

Ключові слова: цифрова трансформація, цифровізація, сфера праці та зайнятості України, цифрова економіка, кваліфікація робочої сили

Ключовим чинником розвитку сучасного світу стає цифрова трансформація, в основі якої – всебічне впровадження цифрових технологій у виробничу, соціально-політичну, адміністративну та споживчу діяльність [1]. Нові технології виступають принципово новою виробничо-економічною системою, є свідченням переходу до нової парадигми розвитку світового господарства, основою якої стають концепції економіки знань та цифрової економіки.

Міжнародні експертні оцінки свідчать про те, що частка глобальної інформаційної економіки вже зараз, з урахуванням цифрових навичок та цифрового капіталу, становить 22,5% від обсягів світової економіки [2]. Експертна спільнота, вчені, фахівці зазначають, що маркером сучасності є занепокоєність через вплив новітніх ризиків та загроз, їх негативних наслідків як для людини, так і для людства в цілому. Спільною проблемою майже для всіх країн є вкрай низька можливість передбачення можливих наслідків кардинальних технологічних змін для людини, суспільства, економіки, держави, світу в цілому.

На сьогодні актуалізуються питання і проблеми, пов'язані з сутнісними змінами у сфері праці внаслідок цифровізації глобальної економіки, їх наслідків для національних економік. У зазначеному контексті нагальним завданням стає розгляд основних трендів та тенденцій змін у сфері праці в умовах цифрової трансформації та оцінка їх протікання в Україні.

Повільні кроки України в напрямі цифровізації економіки та суспільства виявили нові тенденції в соціально-трудої сфері, які стали викликами традиційній системі соціального захисту та регулювання трудових відносин. Трансформації піддаються організація та оплата праці, охорона праці, гарантії стабільної повної зайнятості, соціальний захист безробітних і малозабезпечених верств суспільства, оформлення трудових відносин, впливовість профспілок. Вплив цифровізації на соціальну сферу є неоднозначним і створює як нові можливості, так і соціальні загрози [3, с. 398]. Це викликає гострий суспільний запит та значний інтерес й активізацію дослідницького пошуку зарубіжних та вітчизняних учених, відповідних структур, організацій.

Основними мегатрендами сучасності у цій сфері виступають:

- 1) різновекторні, протирічливі, неоднозначні за наслідками тренди демографічного характеру у контексті соціально-економічного, соціально-трудоого розвитку;

2) новий формат глобалізації світової економіки (так зване друге і третє роз'єднання), втрата та/або ненабуття національною економікою конкурентних переваг;

3) інтенсивне впровадження технологій «Індустрії 4.0» та формування нової економіки (вона ж цифрова, знаннєва, мережева, інформаційна), для яких характерними є інші, аніж домінуючі до початку ХХІ ст. технології, ресурси, пріоритети, мотивації, цінності та утвердження на тривалий період примату економічного над соціальним;

4) новий формат суспільного поділу праці у глобальному вимірі, який у свою чергу є симбіозом новітньої глобалізації світової економіки та нової економіки, що формується у межах національних держав та ін.

Цифровізація економіки та суспільства формує нову сутність соціально-трудового виміру: сукупного працівника нової (цифрової) економіки; новітніх форм, видів зайнятості та пов'язаних з ними відносин; мережевій організації праці; змісту та траєкторії розвитку процесів праці; трудових доходів, а саме їх рівня, диференціації, тенденцій та домінант у цій царині. Для того, аби органічно вписатися у вимоги платформи «Праця 4.0» мережевий працівник будь-якої професії має бути інтелектуально просунутим, відповідальним, самостійним, здатним працювати в команді (проекті), готовим до змін, володіти професійними компетентностями, що іманентні вимогам нової (цифрової) економіки [4].

Надання гідних відповідей на новітні виклики сучасності неможливі без попередження, мінімізації та подолання виникаючих невідповідностей, асиметрій, диспропорцій та їх наслідків під впливом яких формується нова економіка і новий суспільний устрій. Проблема гармонізації цифрового та соціального розвитку актуалізується як ніколи [5]. Така позиція цілком узгоджується з висновками міжнародної експертної спільноти, що містяться в аналітичній записці ЮНКТАД. В ній зазначається, що «зростає стурбованість з приводу того, що нові технології приведуть до зміни характеру цілих галузей, збільшенню існуючої майнової нерівності і до подальшої концентрації влади і

багатства. З розширенням можливостей комп'ютеризації, автоматизації і використання штучного інтелекту може зникнути велика кількість професій і виробництв, навіть при зростанні випуску і продуктивності, що призводить до збільшення прибутку на капітал» [6].

Найближчим часом у зв'язку з цифровізацією (діджиталізацією) (англ. - digitalization) та автоматизацією на ринках праці можуть статися революційні трансформації, порівнянні з історичним переходом від сільськогосподарського виробництва до промислового: до 2030 р. від 75 до 375 млн. робітників (від 3 до 14% глобальної робочої сили) будуть змушені змінити професії. Економічні дивіденди від цифровізації, автоматизації, роботизації, ймовірно, надходитимуть до власників та виробників новітніх технологій, цифрового бізнесу, а також висококваліфікованої конкурентоспроможної робочої сили. Якщо урядам не вдасться вжити дієвих компенсаторних заходів) буде відбуватися збільшення нерівності в частині багатства, доходів і влади [7, с. 9].

У Доповіді Світового банку «Про світовий розвиток 2019. Зміна характеру праці» [8] наводиться діапазон оцінок частки робочих місць, які можуть бути втрачені в результаті автоматизації, за деякими країнами. Зокрема щодо України наводиться діапазон оцінок втрати робочих місць 5-40% (США – 7-47%; Японія – 6-55%; Литва – 5-56%; Кипр – 5-61%; Болівія – 2-41%), що свідчить про необхідність додаткових досліджень для детального аналізу і уточнення прогнозу. У цій же доповіді зазначається, що зміни у кількості робочих місць внаслідок впровадження нових технологій можуть суттєво відрізнятись не лише у різних країнах, але й у різних компаніях у одній й тій же самій країні.

Періоди переходу на новий рівень суспільного, технологічного розвитку, євроінтеграційні процеси актуалізують запит на активну державну (а сьогодні вже і міждержавну) політику, яка була б здатна координувати й узгоджувати основні тренди (мегатренди) кардинальних структурних, технологічних, інституційних змін. Певні зрушення відбуваються і в Україні. Першим кроком для розвитку цифрової економіки стало розроблення у 2016 році

концептуальних засад цифровізації, які відображені у спільному проєкті «Цифрова адженда України – 2020» [9]. У січні 2018 р. було прийнято Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, створені відповідні державні інституції – Міністерство цифрових трансформацій України, Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації. Основні концептуальні документи визначають цілі цифровізації економіки та суспільства в Україні, основними серед них є: - цифрова модернізація усіх сфер життя та діяльності населення; - трансформація традиційної економіки у конкурентоспроможну, ефективну та інвестиційно-привабливу; - доступність цифрових технологій; - можливості для розвитку людських ресурсів, інноваційного підприємництва, цифрової індустрії та ін.

Становище України щодо реалізації цих цілей ускладнюється тим, що країна включена до процесів міжнародного виробництва та обміну на основі асиметричної моделі, яка зумовлює периферійний статус національної економіки. На відміну від економічно розвинених країн, орієнтована на індустріальну епоху структура економіки України не дозволяє створювати в достатньому обсязі високотехнологічні товари і послуги, які були б конкурентоспроможними і затребуваними на глобальному ринку. Тому високотехнологічний експорт товарів скорочується, традиційні в останні десятиліття сектори економіки втрачають свої позиції, а економічно активне населення шукає можливості для працевлаштування за межами України. Система освіти і відтворення людського капіталу досі зорієнтовані на наявні морально застарілі сектори економіки, що «консервує» структурно-технологічну відсталість [10, с. 7]. Ігнорування або відсутність реакції державних органів і структур влади, політичної, економічної бізнес-еліти України на наявні дисбаланси, ризики та загрози є неприпустимою позицією, яка шкодить національним інтересам країни, гальмує процеси зміцнення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобальної цифровізації [11, с. 36].

Стосовно України експертами ЄБРР відзначається ще одна не надто поширена серед європейських країн із перехідною економікою тенденція: скорочення у 2006-2016 рр. частки низько- і середньокваліфікованої робочої сили (на, приблизно, 6 та 3% відповідно) із зростанням на 5% частки висококваліфікованої робочої сили [12]. Вказана динаміка теоретично може закономірно супроводжувати процес цифровізації і навіть сприяти його успішності, однак лише за умови відповідності характеру і якості навичок висококваліфікованих працівників, частка яких зростає, потребам роботодавців і стратегічним завданням розвитку національної економіки в цілому (а також достатності низько- та середньокваліфікованої робочої сили для потреб економіки). Тому необхідним є забезпечення якості професійної і вищої освіти, відповідність результатів їх функціонування потребам суспільства і економіки. З іншого боку, якщо не буде забезпечений попит на отримувані навички, то буде зростати рівень безробіття, трудовий потенціал населення буде деградувати або «вимиватись» за межі країни. Тому нагальною є побудова якісної системи стратегічного планування і моніторингу змін на ринку праці та суміжних сферах. Це узгоджується з тим що економічна політика України у межах створення умов для інтеграції до Європейського Союзу, має підготуватися до входження в систему Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market) з позицій забезпечення власних національних інтересів.

Означені нами мегатренди трансформації соціально-трудової сфери є водночас основними чинниками сутнісних змін світу праці в новітніх умовах як на глобальному, так і на локальному рівнях, що особливо важливо для України.

Пріоритетним напрямом змін у сфері праці України внаслідок цифровізації є зміщення щодо затребуваних роботодавцями знань, вмінь і навичок працівників. Відповіддю на це має стати адаптація вітчизняних систем освіти і професійного навчання до умов ринку праці та технологічного розвитку в умовах цифровізації. Окремим викликом для вітчизняної соціально-трудової сфери, який постає у зв'язку з цифровізацією економіки стають невідворотні зміни у співвідношенні форм зайнятості, умов праці у напрямі зростання частки

тимчасової, часткової зайнятості, зайнятості через цифрові платформи, масштабів аутсорсингу тощо, що вимагає вироблення нових підходів щодо захисту прав працюючих, балансування напрямів стимулювання економічної активності та забезпечення соціальної захищеності.

На сьогодні перспективи в контексті зазначених тенденцій та з урахуванням економічної, соціальної та соціально-демографічної ситуації в Україні виглядають загрозливо: через динаміку обсягу та якості трудового потенціалу, зовнішню трудову міграцію, стан системи науки, освіти, рівень якості державного управління країна ризикує опинитися не в змозі скористатись можливостями цифровізації та забезпечити свою конкурентоспроможність. Причому рівень загроз і наявні тенденції переводять в Україні питання сфери праці в умовх цифрової трансформації до категорії критичних для національної безпеки. Однозначним показником неефективності системи державного управління України у сфері праці та суміжних сферах є відсутність актуальних стратегій, але існування досі чинних концепцій державних програм та державних програм, термін дії яких збіг, а ступінь виконання є невизначеною.

Отже, розвиток сфери праці та зайнятості в Україні за умов цифровізації економіки та суспільства й переходу на Індустрію 4.0. має відбуватися з урахуванням соціальних пріоритетів, дотриманням принципів соціальної справедливості та розвитку соціального і трудового потенціалу країни, а досягнення економічного ефекту не повинно призводити до зростання соціальних загроз та негативного соціального ефекту.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ

1. Oslo Manual 2018 – guidelines for collecting, reporting and using data on innovation, 4th edition, OECD, October 2018. URL: <http://www.oecd.org/science/oslo-manual-2018-9789264304604-en.htm>.
2. Knickrehm M., Berthon B., Daugherty P. Digital disruption: The growth multiplier. Optimizing digital investments to realize higher productivity and growth. Accenture. 2016. URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF4/Accenture-Strategy-Digital-Disruption-Growth-Multiplier.pdf.
3. Соціальні та трудові чинники сталого економічного зростання: можливості й механізми активізації: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Я.В. Остафійчук та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2020. 464 с.
4. Колот А.М. «Праця 4.0» як модель та платформа нової (цифрової) економіки. Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та доміанти розвитку : зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф.; 23–24 жовт. 2019 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; [редкол.: А.М. Колот (голова) та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Київ: КНЕУ, 2019. С. 13-28. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2018/31176/Sz_19-1.pdf.
5. Новікова О.Ф. Гармонізація цифрового та соціального розвитку: виклики державному управлінню. Доповідь на пленарному засіданні II Національної науково-методичної конференції «Цифрова економіка». ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»; 17.-18 жовт. 2019 р. URL: <https://iie.org.ua/konferentsiyi/iie-nacionalna-naukovo-metodichna-konferencija-cifrova-ekonomika/>
6. Цифровое развитие: проблемы и возможности: Записка секретариата ЮНКТАД (06.05.2019) / UNCTAD. URL: https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/tdb66_d5_ru.pdf.
7. Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку : монографія / [В.П. Вишневський, О.В. Вієцька, О.М. Гаркушенко, С.І. Князєв, О.В. Лях, В.Д. Чекіна, Д.Ю. Череватський]; за

ред. акад. НАН України В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 192 с.

8. World Development Report 2019: The changing nature of work (Доклад о мировом развитии 2019: Изменение характера труда) / Всемирный банк. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30435/211328RU.pdf>. (doi:10.1596/978-1-4648-1328-3).

9. Цифрова адженда України – 2020. Концептуальні засади. Першочергові сфери, ініціативи, проекти цифровізації України до 2020 року. / HITECH office. грудень 2016. 90 с. [Електронний ресурс] - URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.

10. Ляшенко В.І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / В.І. Ляшенко, О.С. Вишневський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

11. Панькова О.В., Касперович О.Ю. Диспропорції соціально-економічного розвитку в умовах цифровізації: проблеми та ризики для ринку праці України. Ринок праці та зайнятість населення. 2019. 3(59). С. 35-43.

12. Transition Report 2018-19: Work in Transition / EBRD. URL: <https://www.ebrd.com/documents/oce/transition-report-201819-work-in-transition.pdf>.